

«Viva o noso bandiño!» Achega ás denominacións dos grupos de pandeireteiras en Galicia

Noemi Basanta Llanes
Universidade de Santiago de Compostela
ORCID: 0000-0002-3417-1540

1. INTRODUCCIÓN

1.1. As pandeireteiras e o asociacionismo cultural

Este artigo non busca ofrecer un percorrido detallado sobre a idiosincrasia ou as funcións das pandeireteiras ao longo da historia. Non obstante, é fundamental realizar unha breve contextualización para entender a súa relevancia social en diferentes momentos históricos.¹

Contamos con numerosos testemuños que refiren como, no século pasado, as pandeireteiras tiveron especial relevancia na organización e xestión dos espazos de lecer das comunidades rurais, especialmente para as xeracións máis novas. Tiñan a responsabilidade de organizar eventos sociais, maioritariamente coñecidos como foliadas, que facilitaban a interacción entre os mozos e mozas das aldeas veciñas. Estes eventos, clave para a socialización, realizábanse baixo a supervisión da comunidade, xa que as xeracións maiores, aínda que non sempre participaban activamente da festa, exercían control ao estaren presentes. O control tamén se reflectía nas letras das cancións interpretadas e incluso a través da censura explícita que, co paso dos anos, exerceu a Igrexa, servíndose da Garda Civil (Lisón 1983).

1 Quero agradecer a Iria López e á A. C. Xacarandaina por proporcionarme o material necesario para este traballo. Grazas tamén a Roberto Rodríguez, María Pardo e Bea Mariño polas súas opinións, que resultaron de grande axuda para interpretar os resultados, así como ás asociacións culturais que atentamente responderon as miñas dúbidas.

O obxectivo final destes encontros era facilitar os matrimonios heteronormativos que xurdían do contacto entre mozos e mozas durante o baile. Non obstante, as mulleres non só bailaban senón que tamén debían proporcionar a música, isto é, alternarse ou “remudar”. Como consecuencia, os grupos de tocadoras reducíanse ao mínimo necesario (dúas ou tres persoas) e non adoptaban formatos fixos que precisasen ser nomeados. Esta imaxe contrasta coas formacións actuais de pandeireteiras, que adoitan ser máis numerosas e, ademais, inclúen un nome que as identifica como colectivo.

Quizabes resulte innecesario apuntar que non debemos confundir o labor das pandeireteiras co das mulleres que, a través dos Coros y Danzas da Sección Femenina da Falange Española, promoveron simultaneamente un folclore de carácter propagandístico, como ben estudou Busto (2021b). Así a todo, o modelo de Coros y Danzas é importante porque serviu como punto de partida para a posterior aparición dos primeiros grupos folclóricos que, aínda que tamén se desenvolvían nun contexto urbano, estaban moito máis enraizados nas prácticas do rural, xa que, aos poucos, comezaron a construír os seus espectáculos sobre recollidas de campo. De feito, a documentación da música e do baile tradicional nas aldeas converteuse nunha práctica que eclosionou nos anos 70 e alcanzou o seu punto culminante nos anos 90, tal e como documenta López Fernández (2021, 2022), a través do testemuño de diversas persoas que participaron activamente do proceso.

Esta cuestión lévanos a considerar tamén a mudanza significativa que se produce no mecanismo de transferencia do patrimonio literario e musical: o paso da transmisión interxeracional nas aldeas á aparición de aulas regradas por todo o país. Esta nova realidade tamén está, necesariamente, detrás da aparición dos grupos estábeis de pandeireteiras; grupos aos que se lles debe outorgar un nome.

Actualmente non dispoñemos de rexistros oficiais sobre as formacións de pandeireteiras que existen en Galicia; nin sequera posuímos estudos sobre os numerosos lugares onde se imparten aulas de canto e pandeireta, das que xorden boa parte deses grupos aos que nos estamos a referir. Un dos poucos traballos dispoñíbeis que aborda esta realidade é o *Libro branco do ensino na música tradicional en Galicia* (Romaní 2006), elaborado pola Fundación SonDeSeu. Este estudo, aínda que desactualizado, ofrécenos unha aproximación baseada en enquisas en centros, a profesorado e alumnado, sobre a situación do ensino da música tradicional. Identifícanse 696 centros que ofrecían clases de música e baile

tradicional, cun total de 638 mestres e entre 20 000 e 24 000 estudantes. As asociacións culturais parecían ser especialmente relevantes, representando case o 60 % dos centros que impartían clases de música tradicional galega. A isto debía sumarse que o 9 % das actividades eran realizadas por asociacións veciñais e o 12 % tiñan lugar en entidades públicas como escolas ou institutos. En contraposición, os centros oficiais de música, incluíndo escolas municipais, conservatorios e espazos privados ou autorizados, supuñan apenas o 10 %.

Estes datos non só amosan a viveza da música das pandeireteiras en Galicia, senón o feito de que a aprendizaxe e supervivencia do canto tradicional e a percusión de man está fundamentalmente enraizada no asociacionismo, tal e como tamén pode verse no perfil dos colectivos que inscribiron historicamente as pandeireteiras no Concurso de Música Tradicional Xacarandaina que serve de corpus para este traballo.

Ata época ben recente tampouco existiron estudos sistemáticos sobre as pandeireteiras que mantiveron viva a música tradicional e transmitiron o seu legado ás novas xeracións. Neste sentido, a colección *Chave Mestra*, de aCentral Folque, constitúe unha referencia fundamental. Nela atopamos traballos dedicados a figuras representativas, como Maruxa das Cortellas (Feixóo 2017), Concha do Canizo (Feixóo 2021), as Pandeireteiras de Mens (Busto 2021a) ou as de Gargamala (Feixóo e Ignacio 2017).

Destaca tamén o proxecto de visibilización *Somos Pandeireteiras*, promovido por Mercedes Peón, que culminará na futura publicación dunha obra (Peón *et al.* 2025) onde se recollen voces contemporáneas que abordan cuestións fundamentais para o recoñecemento e preservación da súa memoria. Ademais, é relevante mencionar a homenaxe que lles será rendida no Día das Letras Galegas do ano 2025, a través das figuras de Adolfinia e Rosa Casás Rama, Eva Castiñeira, Prudencia e Asunción Garrido Ameijende, e Manuela Lema Villar.

1.2. Os concursos de pandeireteiras

Os concursos de pandeireteiras emerxeron en Galicia a finais dos anos 90 co obxectivo de promover, difundir e dignificar a música tradicional galega, tal e como recolle a A. C. Xacarandaina da Coruña na súa páxina web. O máis antigo dos concursos en que participan pandeireteiras é o Concurso de Música Tradicional Xacarandaina, organizado desde 1990, e que ata a data acumulou

un total de 33 edicións. Ao longo deste período participaron moitos grupos de pandeireteiras pertencentes a diversos colectivos, como asociacións folclóricas, recreativas, culturais, de veciños/as ou ANPA, entre outros.

Na súa estrutura actual, este tipo de eventos clasifícase en categorías en función da idade das participantes. Os grupos deben interpretar unha peza tradicional cunha duración aproximada de cinco minutos e son avaliados por un xurado de expertos/as segundo criterios como a autenticidade, a dificultade da peza, a afinación e a expresividade na interpretación. Ademais, o uso do traxe tradicional é un requisito indispensábel, con forte valor simbólico.

Nas últimas décadas, o panorama da música tradicional en Galicia non se mantivo estático, senón que xurdiron colectivos e perspectivas que reivindican certos cambios. Un dos exemplos máis notábeis é a incorporación da perspectiva de xénero. Así, en 2015 iniciouse o proxecto *Andar cos tempos*, impulsado polas bailadoras e educadoras Carme Campo e Chus Caramés, que exploran os estereotipos de xénero presentes na música e no baile tradicional galegos. Este proxecto promove unha revisión crítica da tradición e desenvolve accións para identificar, analizar e rachar cos prexuízos e limitacións que aínda subsisten neste ámbito (Campo e Caramés 2021, 2023). Nun contexto similar, a *Revista Galega de Educación* publicou en 2023 un monográfico en que se recollen propostas encamiñadas a favorecer unha transmisión coeducativa da música e do baile. Este número pon de manifesto a importancia de adaptar o ensino da tradición ao contexto social actual, dando voz a educadores/as, así como a intérpretes e creadores/as comprometidas cunha perspectiva inclusiva.

Paralelamente, a música tradicional galega vén experimentando un proceso de fusión con multitude de estilos contemporáneos, o cal demostra a súa capacidade para evolucionar e adaptarse á modernidade. Novas xeracións de intérpretes e creadores/as exploran as posibilidades de mesturar a música das pandeireteiras con estilos como o jazz, o rock, o pop e mesmo a música electrónica, evidenciando que pode transformarse sen perder a súa esencia. Esta renovación non só mantén viva a tradición, senón que tamén lle outorga novas formas de relevancia, atraendo diversos tipos de público, tal e como demostrou o impacto social que xerou a posibilidade de que as Tanxugueiras puidesen asistir ao Festival de Eurovisión no ano 2022.

A pesar dos movementos de renovación que caracterizaron a música tradicional galega nas últimas décadas, a perspectiva folclórica tradicional, centrada

na autenticidade tanto da música coma do vestiario, continúa a ter un forte arraigo. Este feito faise evidente no elevado índice de participación en certames como o que estamos a estudar. De feito, no contexto galego existen multitude de concursos que sobresaen pola súa continuidade e impacto. Un exemplo destacado é o Concurso de Música Tradicional organizado pola A. C. Xiradela de Arteixo, que alcanzou xa 24 edicións. Cabe mencionar outros máis recentes que tamén gozan de gran volume de participación e, nalgún caso, importantes dotacións económicas. É o caso do Concurso de Música Tradicional Soalleira, organizado pola A. C. Soalleira de Dorrón (Sanxenxo), que cumpre seis edicións, ou o Concurso de Canto e Percusión Traspés organizado pola A. C. Traspés de Vigo, con doce edicións.

Cómpre destacar que as asociacións folclóricas comezan a demostrar unha crecente permeabilidade a certos cambios, evidenciando que a preservación da tradición pode coexistir coa incorporación de novas perspectivas. Un exemplo recente relacionado con esta cuestión é a decisión da Delegación galega do Festival Intercéltico de Lorient de aceptar, por primeira vez en 2024, propostas artísticas que inclúan parellas de baile non mixtas (home-muller).

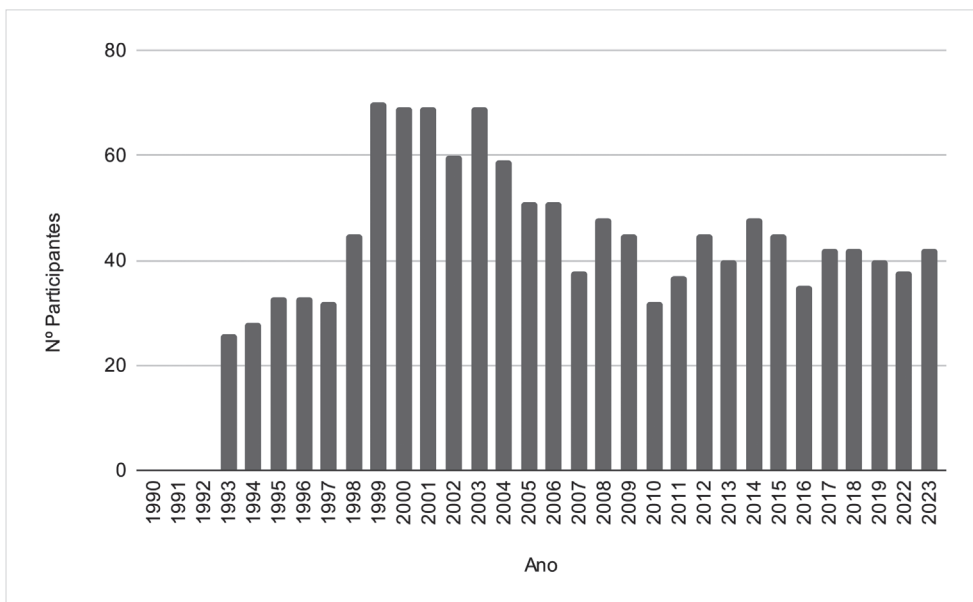
2. METODOLOXÍA E CORPUS

Para a elaboración do corpus que se analizará neste artigo, contactouse coa Asociación Cultural Xacarandaina da Coruña, que nos facilitou os programas de man do seu Concurso de Música Tradicional desde o ano 1993 ata 2023. A partir deles, construíuse unha base de datos en Excel que recolle o nome dos grupos de pandeireteiras, o colectivo que as inscribe no certame, a categoría na que aparecen por primeira vez, o ano de participación, así como as categorías e anos sucesivos en que concorreron. Estas categorías están determinadas pola media de idade das integrantes de cada grupo, co requisito de que ningunha participante supere por máis de dous anos a idade máxima permitida. Estabelécense do seguinte xeito: categoría A (ata 10 anos), categoría B (de 10 a 14 anos), categoría C (de 14 a 18 anos) e categoría D (máis de 18 anos). É importante sinalar que nas primeiras edicións houbo agrupamentos puntuais das categorías B e C, polo que as manteremos como unha soa para os resultados estatísticos. Tamén debemos sinalar que, aínda que os grupos de pandeireteiras estean conformados maioritariamente por mulleres, coexisten no certame con grupos de homes e

grupos mixtos. O feito de non estaren repartidos en categorías diferentes imposibilita que poidamos facer un tratamento rigoroso dos nomes atendendo a esta variable.

Os datos obtidos abranguen 488 nomes de grupos que se distribúen en 29 edicións dun total de 33. Non se inclúen nomes das edicións comprendidas entre os anos 1990 e 1992, nin da de 2024, por non dispor de datos. Na gráfica 1 pode observarse o volume de participación do Concurso de Música Tradicional Xacarangana ao longo da súa traxectoria, acadando o seu punto álxido entre o ano 1999 e 2003, mais con valores actuais que se sitúan próximos aos 40 grupos inscritos.

Gráfica 1. Participación histórica no Concurso de Música Tradicional Xacarangana

Para a análise, empregouse unha combinación de métodos cuantitativos e cualitativos co obxectivo de obter unha visión integral das motivacións detrás da elección dos nomes dos grupos de pandeireteiras. A análise cuantitativa ofrece información relevante sobre as tendencias e modas nas denominacións, mentres que a análise discursiva, enmarcada na perspectiva da Análise Crítica do Discurso (ACD), achega unha mellor comprensión sobre a importancia

cultural, identitaria e ideolóxica destes nomes no contexto da música tradicional en Galicia.

Segundo a ACD, teoría formulada por autores como Teun van Dijk (1993), Norman Fairclough (2013) e Ruth Wodak (2001), a comunicación lingüística susténtase en suposicións sociais, políticas e ideolóxicas que frecuentemente permanecen ocultas ou implícitas. Neste caso, esa visión crítica é a que nos pode permitir desvelar a dimensión ideolóxica dos nomes das pandeireteiras a través da súa análise léxico-semántica.

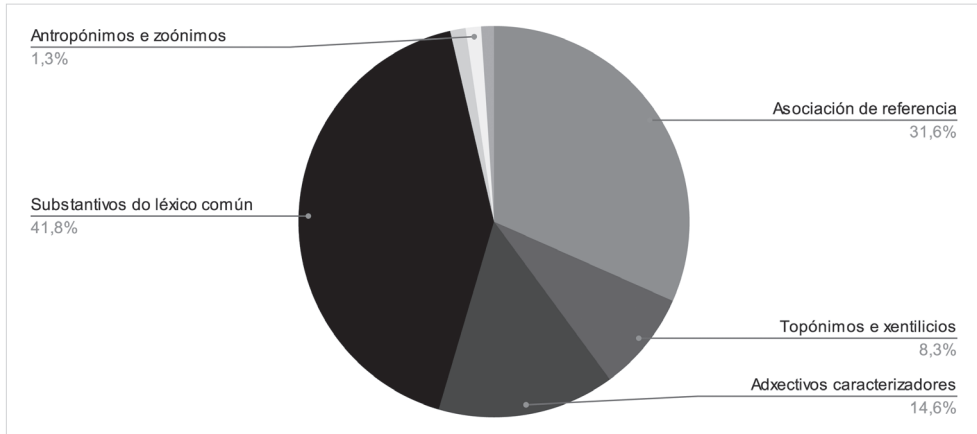
Para acceder a moitos dos significados asociados a estas denominacións, utilizamos fontes lexicográficas como o *Dicionario da Real Academia Galega*, o *Dicionario de Dicionarios*, o *Dicionario Estraviz* e o *Nomenclátor de Galicia*. En casos específicos, contrastouse a información contactando directamente coas propias asociacións a través das redes sociais.

3. ANÁLISE DOS NOMES

Os nomes agrupáronse en sete categorías, en función das súas motivacións: (1) aqueles que fan referencia á asociación que inscribe o grupo no certame; (2) nomes procedentes de topónimos ou xentilicios; (3) aqueles que empregan un adxectivo que caracteriza as pandeireteiras; (4) substantivos do léxico común; (5) termos extraídos da fraseoloxía; (6) antropónimos e zoónimos; e (7) nomes que aluden ás coplas.

En termos xerais, destaca que o grupo maioritario está composto por nomes baseados no léxico común, con 197 rexistros que representan o 41,8% do total. Séguenlles os nomes relacionados coas asociacións de referencia, que ocupan o 31,6%, con 149 rexistros. Os nomes con adxectivos caracterizadores suman 69, o que supón o 14,6% dos resultados. En menor proporción atopamos os topónimos e xentilicios, con 39 rexistros (8,3%), mentres que os antropónimos, zoónimos, coplas e fraseoloxía apenas alcanzan o 1% do total. Nesta clasificación non se incorporan 18 exemplos por resultar imposíbel, até o momento, coñecer a súa motivación.

Gráfica 2. Distribución porcentual das motivacións dos nomes de pandeireteiras

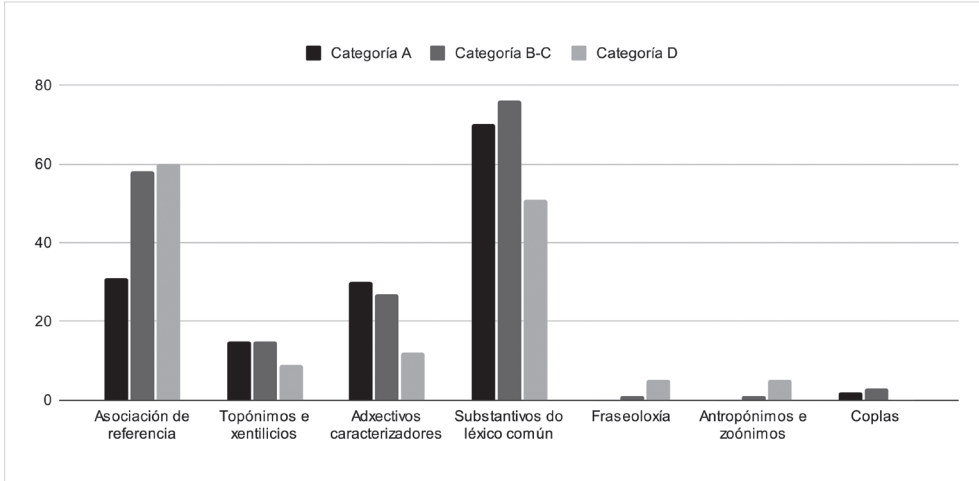

Ao observarmos a distribución por categorías de idade, fica claro o predomínio das denominacións vinculadas á asociación de referencia nas categorías de persoas adultas, especialmente na categoría D, onde se rexistran 60 nomes deste tipo, fronte a 31 na categoría A. Pola contra, nas categorías infantís, os nomes baseados en adxectivos caracterizadores (30) e substantivos do léxico común (70) teñen unha maior presenza en comparación coa categoría D (12 e 51, respectivamente). Cómpre sinalar que, debido á agrupación estatística da categoría B-C, que non se mantivo estábel ao longo das distintas edicións do Concurso de Música Tradicional Xacarandaina, esta análise presenta importantes limitacións.

3.1. Asociación de referencia

Documentamos 149 grupos de pandeireteiras que empregan a denominación da asociación que as inscribe no certame. Nestes casos danse dous tipos de procedementos: empregar o nome da asociación sen matización (98 nomes; exemplo: A. C. Donaire) ou establecer algún tipo de especificación dentro dese colectivo (51 nomes; exemplo: grupo A da A. F. Abiñadoira).

Gráfica 3. Distribución por categorías das motivacións dos nomes de pandeireteiras

Os nomes que empregan o colectivo sen matizacións distribúense por categorías do seguinte xeito: categoría A (11 nomes), categoría B-C (41 nomes) e categoría D (46 nomes). Se facemos cortes por décadas, documentamos: 1993-2002 (54 nomes), 2003-2012 (24 nomes), 2013-2023 (20 nomes). Os nomes que empregan o colectivo con matizacións distribúense por categorías do seguinte xeito: categoría A (20 nomes), categoría B-C (16 nomes) e categoría D (14 nomes). A distribución por décadas é a seguinte: 1993-2002 (31 nomes), 2003-2012 (11 nomes), 2013-2023 (9 nomes).

É frecuente que unha mesma asociación cultural inscriba no certame varios grupos simultaneamente que, ás veces, poden concorrer co mesmo nome e, noutras ocasións, coas especificacións ás que se aludiu. Isto acontece, por exemplo, coa A. F. Arreixeira de Padrón (grupos A, B e C), A. C. Rosalía de Castro de Cacheiras (grupos A, B, C e D) ou A. C. Cantigas e Agarimos de Santiago (grupos A, B, C, D, E, F, G e P). O máis habitual é que as asociacións posúan unicamente dúas especificacións (grupos A e B). Isto acontece con A. F. Abiñadoira de Sanxenxo, A. C. Raigañas de Cerqueda, A. C. Coto da Nai de Aríns, A. X. Regueifa de Bembibre, A. P. A. Ponte do Brozo de Arteixo, G. B. M. T. Tahúme de Riveira, Liceo Marítimo de Noia ou Escola Municipal de Folclore de Betanzos, entre outras. Dito isto, cómpre destacar que non existe correspondencia entre as denominacións que imponen as asociacións e as categorías do certame. Isto fainos pensar que a motivación dos nomes responde en maior

medida á organización interna das propias asociacións, que, en moitas ocasións, aproveitan estes nomes para estruturar a súa oferta docente.

As pandeireteiras que empregan o nome da asociación de referencia sen ningún tipo de matización pertencen, na súa maioría, á categoría de maior idade do certame (43 nomes). De feito pode acontecer que unha mesma asociación especifique os nomes das pandeireteiras en categorías inferiores e empregue o xenérico para as de maior idade. É o caso, por exemplo, da A. C. Rosalía de Castro de Cacheiras. Así a todo, pode acontecer que se empregue o nome da asociación nas categorías máis baixas. Nese caso, detectamos que acostuman incluír diminutivos para marcar que se trata dun grupo infantil: *Tahumiños* (G. B. M. T. Tahúme), *Soalleiriños* (A. C. Soalleira de Dorrón), *Retranqueiriñ@s* (A. C. Retranqueiros de Ames).

Non parecen documentarse modas ou tendencias con respecto a este modelo de denominacións ao longo dos anos, porque aparecen ininterrompidamente desde 1993 até 2023 con proporcións similares.

3.2. Topónimos e xentilicios

Rexistramos 39 grupos de pandeireteiras que empregan nomes de lugar. Non se documentan tendencias significativas co paso do tempo: 1993-2002 (11 nomes), 2003-2012 (11 nomes), 2013-2023 (17 nomes). Tampouco aparecen notorias variacións segundo a idade das participantes, aínda que a categoría A (15 nomes) é a máis numerosa, fronte ás categorías B-C (15 nomes) e a categoría D (9 nomes).

O máis habitual é que designen lugares propios do concello ao que pertence a asociación cultural. Así, encontramos *A Freiría* (A. C. A Ponte Vella de Teo), *A Pedreira* (A. X. Xiradela de Arteixo), *Alborelle* (A. M. D. T. Queiroa de Sada), *Arines* (A. C. R. E. O Castro de Miño), *Chamberín* (A. C. Adro de Baio), *Cirro* (A. M. D. T. Queiroa de Sada), *O Palacio do Rei* (A. C. O Palacio do Rei de Palas de Rei), *Os Castros* (A. C. Os Xeitosos de Trazo), *Quintán* (ANPA do CEIP de Mondego), *Táin* (A. C. Adro de Baio) e *Trasín* (A. M. D. T. Queiroa de Sada).

Os nomes tamén se poden corresponder cos dunha parroquia: *A Chousa* (A. C. Sta. M.ª de Torás da Laracha) e *Flor de Mouriscados* (A. C. Millo Mouro de Mondariz). Incluso aparecen nomes de praias: *Arnela* (A. M. D. T. Queiroa

de Sada), *Arnelas* (A. C. Agrocovo de Esteiro), *Morazón* (A. M. D. T. Queiroa de Sada). Teñen tamén unha notoria presenza os nomes de xacementos ou puntos xeográficos relevantes: *As Nadelas* (A. C. Arume de Caión), *Croa do Castro* (A. X. Raigañas de Cerqueda), *Lapachán* (A. C. Raigañas de Cerqueda), *Pedramoura* (A. C. Raigañas de Cerqueda), *Pedravixía* (A. C. Adro de Baio), *Rechinolas* (A. C. Abaladeiras de Muxía) e *Xeixo Branco* (A. R. C. D. San Martín de Razo). Incluso aparecen montes (*Tabúme A* e *Tabúme B* de A. C. Olveira) e leiras (*Vesadiña/Vesadinha*, *Gandarela* e *Aldomir* da A. C. Mámoa de Luou).

Os nomes dos grupos de pandeireteiras poden estar ligados a xentilicios. Por exemplo, *Olveiriñas* (C. C. A Pontevelle de Teo) deriva do lugar de Olveira, mentres que *As Liripioiñas* (A. C. A Pontevelle de Teo) toma o seu nome da parroquia de Liripio, ambos situados no concello de Teo. Ademais, rexistramos o caso de *As Corviñas* (A. C. Abaladeiras de Muxía), un nome que, segundo nos informan desde a asociación, provén dun alcume usado polas persoas de Camariñas para referirse ás de Muxía, ás que chaman *corvos*. Por outro lado, os nomes *Ribeiranas* e *Ribeiranas e Toleteiros* (A. C. Abaladeiras de Muxía) fan referencia á zona do porto de Muxía, chamada A Ribeira. O termo *toleteiros*, pola súa parte, provén do *tolete*, unha estaca de madeira usada para amarrar os remos das game-las, as embarcacións tradicionais de Muxía.

3.3. Adxectivos caracterizadores para as compoñentes do grupo

Rexistráronse 69 grupos de pandeireteiras que empregan un adxectivo co que se adoita facer referencia á composición interna. Tal e como veremos a continuación, esa caracterización relaciónase non só coa idade das integrantes senón tamén coa representación social e cultural das mulleres en distintas etapas da súa vida.

Os nomes que responden a este tipo de motivacións adoitan empregarse con maior frecuencia na categoría A (30 nomes) aínda que tamén aparecen nas categorías B-C (27 nomes) e categoría D (12 nomes). Se atendemos á súa evolución no tempo, pode comprobarse que, ao establecermos cortes temporais de dez anos, son menos habituais na segunda década: 1993-2002 (31 nomes), 2003-2012 (13 nomes), 2013-2023 (25 nomes). Non obstante, mantivéronse

ao longo de todas as edicións do Concurso de Música tradicional Xacarandaina. Clasificámoslos a continuación:

- Nomes que se refiren ao falar excesivo ou sen sentido: *Xareliña, Laretiñas, Lareteiras, Laretas, Tarabeliños* (categoría A); *Lingoreteiras, Algarreiras, Barulleiras, Os Xareliños, Tarabeliñas* (categoría B-C); *Taravelas* (categoría D).
- Nomes asociados ao movemento lúdico e á diversión: *Rebuldeiros, Rebuldeiras, Bulideiras* (categoría A); *Argalleiros* (categoría B-C).
- Nomes que evocan caos ou desorde: *Sarilleiras, As Trafugueiras, Tamparrantolas* (categoría A); *Tarambainas* (categoría B-C); *Aldrumeiras* (categoría D).
- Nomes que fan referencia a excelentes calidades: *Xoiñas, Axeitadiñas, Mainiños* (categoría A); *Axerxilleiras* (categoría D).
- Nomes que se refiren ao gusto polos doces e a maneira desordenada de comer: *Chiculateiras, Lambonciños, Lambereteiras, Pipiriteiras, Galdrumeiras* (categoría A); *Zafallas* (categoría B-C).
- Nomes que aluden á astucia e picardía: *Grileiros* (categoría A); *Zaramalleiras, Grileiras* (categoría D).
- Nomes que destacan a idade dos/as integrantes: *Pequerrechiñas, Pícaras, Picariños* (categoría A).
- Nomes que fan referencia ao acto de cantar ou tocar a pandeireta: *Folixeiras A, Cantaruxeiras, Cantaruxeiros* (categoría A); *Cantaruxeiras, Cantaruxas, As Folixeiras, Folixeiras B, Repeniqueiras, Folixeiras* (categoría B-C).
- Nomes que expresan alegría e ledicia: *Alfúfaras* (categoría A); *Rideiras* (categoría D).
- Nomes que describen características físicas: *Repoludas, Moreniñas* (categoría A).
- Nomes que aluden á querenza por aparentar: *Fanfurriñas* (categoría B-C).
- Nomes que referencian comportamentos sociais en relación co falar: *Rexubeiras, Marmuradoras, Vixiantes, Silandeiras* (categoría B-C); *Silandeira* (categoría D).

- Nomes que se refiren á galantería e ao desexo sexual: *Garanduxas*, *Feiticeiras* (categoría B-C); *Quirindaina* (categoría D).
- Nomes relacionados coa preocupación excesiva por cuestións que poden non ter importancia: *Quisqueiras* (categoría B-C); *Quisqueirilleiras* (categoría D).
- Nomes que se relacionan coa demanda de atención ou agarimo: *Meiroqueir@s*, *Meiroqueiras* (categoría B-C).
- Nomes que representan valores positivos como a valentía: *Afoutos* (categoría D).

Na categoría A (menos de 10 anos), os termos empregados ilustran unha imaxe de nenas caracterizadas por falar moito e sen sentido, tal e como correspondería coa etapa infantil. As alusións á actividade física e ao xogo constante, presentes en nomes como *Rebuldeiras* ou *Bulideiras*, destacan a idea dun comportamento caótico e divertido. Ao mesmo tempo, a súa inclinación polos doces aparece en denominacións como *Galdrumeiras* e *Chiculateiras*. Estas características, combinadas coa alegría (*Alfúfaras*) e a propensión a provocar desorde (*Sarilleiras*), ofrecen o retrato dunha infancia (*Pequerrechiñas*) chea de vitalidade e de comportamento irreflexivo. Á súa vez, as referencias á docilidade e bo facer (*Xoiñas*, *Axeitadiñas*) parecen estar resaltando trazos que tradicionalmente se relacionan coa feminidade. Tamén hai nomes que reflicten aspectos físicos relevantes: *Repoludas* fai referencia a unha complexión forte e saudábel, mentres que *Moreniñas* suxire unha descrición baseada na cor da pel, termo común na tradición galega para referirse ás mulleres labregas.

Na categoría B-C (11 a 17 anos) mantéñense certos trazos asociados á infancia, pero con algunhas variacións. Aquí as mozas son representadas como faladoras, ás veces en exceso ou sen sentido (*Lingoreteiras*), e con comportamentos caóticos (*Barulleiras*, *Tarambainas*), o que pode aludir ao estereotipo persistente de que as mulleres mozas son tan imprevisíbeis coma as nenas. A picardía e a astucia, moi presentes na infancia, evolucionan nesta etapa, con nomes como *Zaramalleiras* e *Grileiras* que suxiren unha gran capacidade para enredar e enganar outras persoas. De aí tamén a necesidade de aparentar (*Fanfurriñas*), unha idea que está relacionada coa importancia da imaxe e da autopercepción. Por ese motivo, observamos termos que aluden ao afán por murmurar e falar dos demais (*Rexubeiras*, *Vixiantes*). O espertar sexual a través do flirteo (*Garanduxas*)

e a sedución (*Feiticeiras*) tamén ten presenza nas denominacións dos grupos de adolescentes.

Na categoría D (máis de 18 anos), temos exemplos que continúan con moitas das ideas apuntadas até o momento. As mulleres adultas falan excesivamente (*Taravelas*), son caóticas (*Aldrumeiras*) e astutas (*Zaramalleiras*, *Grileiras*). Por veces preséntanse con valores positivos relacionados co afán polo bo facer (*Axerxilleiras*) ou por agradar (*Rideiras*), pero o seu desexo sexual aparece destacado de maneira irónica en tanto que pexorativa (*Quirindainas*).

Cabería, neste punto, facermos unha pequena reflexión pois, aínda que, illadamente, estes nomes non teñen por que incluír significados pexorativos, unha ollada discursiva ao conxunto permítenos ver como están cargados de ideoloxías sociais que reproducen importantes valores culturais asociados ao rol feminino dos que non sempre somos conscientes. Moitas das designacións destacan aspectos como a docilidade, a astucia e o caos, reforzando a idea de que, con independencia da idade, as mulleres sempre parecen ser imprevisíbeis, faladoras ou astutas, e ao mesmo tempo encantadoras e delicadas. O feito de que non existan notorias diferenzas na caracterización das mulleres en base á súa idade senón a estereotipos de xénero tamén está por detrás de que algúns nomes que xorden nas categorías de idade máis baixas poidan aparecer, en edicións posteriores, na categoría adulta. Son os casos de *Fanfurrina*s, *Barulleiras*, *Rexubeiras*, *Feiticeiras*, *Algareiras*, *Pipiriteiras*, *Meiroqueiras* e *Quisqueiras*.

En contraposición, a caracterización dos nomes en masculino en base ao falar excesivo (*Tarabaliños*), ao caos (*Rebuldeiros*, *Argalleiros*), á astucia (*Grileiros*), á docilidade (*Mainiños*, *Meiroqueir@s*) e ao gusto polos doces (*Lambonciños*) só se emprega nas categorías de menor idade. Para os grupos de idade adulta aparece o termo *Afutos*, co que se destaca a valentía, un trazo estereotipicamente masculino que non se recolle para os grupos nomeados en feminino.

Finalmente, cómpre destacar que aínda que os adxectivos caracterizadores de persoa son a opción maioritaria, existen excepcións, como se observa en *Xabreiro* (categoría B-C), que se refire a un terreo frío e sombrío por oposición a *Soalleira* que é o nome da A. C. de referencia; *Enxebre*, que se refire a unha característica propia dun país ou rexión e *Chaparilleiros* / *Chaparilleiras* (categoría D), que fan referencia a persoas que pescan chaparello, un tipo de sargo pequeno.

3.4. Substantivos do léxico común

Rexistráronse un total de 197 grupos de pandeireteiras que utilizan denominacións baseadas en substantivos do léxico común galego. Estes nomes permiten facer un percorrido por áreas temáticas diversas, que van desde a fauna e a flora ata oficios tradicionais, a paisaxe, a música e fenómenos meteorolóxicos. Non obstante, unha análise discursiva máis profunda revela que estas denominacións non só nomean os grupos de pandeireteiras, senón que tamén agochan valores, crenzas e prácticas culturais enraizadas no imaxinario colectivo.

Os nomes que pertencen ao léxico común distribúense de maneira bastante equilibrada entre as tres categorías de idade: categoría A (70 nomes), categoría B-C (76 nomes) e categoría D (51 nomes). Se atendemos á evolución ao longo do tempo, podemos observar que a maior parte foron rexistrados entre 1993 e 2002 (91 nomes), seguidos pola década 2003-2012 (62 nomes) e, finalmente, entre 2013 e 2023 (44 nomes). Son os seguintes:

- Alimentos, sementes e froitos: *Amendoín, Carabuñas, Bagaña, Maiola* (categoría A); *Guineia, Farelo, Zugadela, Bugallas* (categoría B-C); *Berberechas* (categoría D).
- Fauna: *Ruliñas, Bilurico, Os Escarabellos, Os Escornabois, Golfiñas, Escarabell@s, Caramuxos, Lucerniñas, Xoaniñas, Macacos* (categoría A); *Libeliñas, Mouchiñas, Vagalume, Caramuxas, Ruliñas* (categoría B-C).
- Tempo atmosférico: *As Raioliñas, Raiola, Xiada, Periquete, Raeira, Raiola* (categoría A); *Saraiba, Xiadiña, Neviña* (categoría B-C); *Cerceno, Noitebra, Loaira, Luada* (categoría D).
- Paisaxe e flora: *Rubideira, Mimosiñas, Xabredo, Nordés, Hábitat, Estralotes, Chuchamel, O'Belcho, Xurumelo* (categoría A); *Ustulata, Areiñas, Alím, Abrochos, Seara, Sobreira, Abrótega, Névedas, Rebentaboís, Trubisqueira* (categoría B-C); *Estroquelo, Trobisqueira, Arnela, Abeleira* (categoría D).
- Construcións tradicionais e vivenda: *Soleiros, Abellariza, Parrumeira, Carabillas* (categoría A); *Tarandeiras, Alboio* (categoría B); *Limagoia, Borralleiras, Cabanote* (categoría D).
- Oficios: *Xábega A, Periquete, Xeira, Azarico, Abaloira, Teirón, Fusos e Rocas, Arrieiras, Espadeliñas* (categoría A); *Espadela, Titiriteiras, Trebellos,*

- Charrúa, Xeira, As Zoqueiras, Os Batáns, Ruxideiras, A Subela, Xábega B, Aviñadoira, Cordoeiras* (categoría B-C); *Xábega C, Enfiadeira, Barquín de Batán, Tremiñado, Mazacote, Debandoira* (categoría D).
- Xoguetes tradicionais: *Tarabela, Axóuxere* (categoría B-C); *Buxaina, Lilaíla* (categoría D).
 - Nomes relacionados co lume: *Faisca* (categoría A); *Faiscas, Gharabullos* (categoría C).
 - Cultura celta e superstición: *Artabria* (categoría A); *Feitizo, O Trisquel* (categoría B); *Meigallo, Samain* (categoría D).
 - Indumentaria e xoiaría: *Farrapo, Faldrica* (categoría A); *Picote, Zaloira, Faltriqueira, Alxibeiras* (categoría B-C); *Acibeche, Xairel* (categoría D).
 - Instrumentos musicais: *Riscadela* (categoría A); *Cinco Ferreñas, Taravela, 9 Ferreñas, Ferriñas Bravas, Rapadela, Trespés* (categoría B-C); *Ferreñas, Trébede, No Filo da Ferreña, Cernellas, Son de Ferreña, Rapadela* (categoría D).
 - Música e canto: *Rechouchíos, Aghruíño, Algarabía, Agruíño, Grixido, Cantarola, Vervalloada, Rebuldaina, Arrolo, Cantaruxa* (categoría A); *Grixido, Torgo, Tantarulada, O Burato de Música, Pingas de Son, Rolda, Trullada, Pandeirola, Lilaina, Brado da Lúa* (categoría B-C); *Algarada, Ecos da Terra, Aghrú, Garrulada, Xoldreira, Seroada, Xograr, Fieira, Pán-dega, Guixarada, Bafarada, Xoldreira* (categoría D).
 - Nomes que apelan á afectividade: *Regalía, Garatuxiñas* (categoría A); *Aloumiños* (categoría B); *As Deligreiras* (categoría D).
 - Caracterizadores: *Diabliños, Triquiñolas, Fiuza, Pequerrechos, Gorechos, Lisquiñas, Zapicada, Xenreira, Meniñas, Fedellos* (categoría A); *Areliñas, Bulideiro, Lanzalía, Axioma, Xarandeiro, Xarameas, Fervellasverzas* (categoría B-C); *Azougue, Pingaregho, Quellamandría, Quellamandrúa, Bouba, Mistura, Argallo* (categoría D).

Os nomes de alimentos e froitos, como *Amendoín* (amendoa), *Guinea* (cabaza), *Maiola* (castaña seca) ou *Berberechas* (molusco), conectan co mundo rural e mariñeiro e fan visíbel o nexo entre a identidade galega e os recursos naturais que sustentan o modo de vida da comunidade. O mesmo ocorre cos nomes que aluden a sementes, como *Carabuñas* ou *Bugallas*, aínda que o uso destes termos

en plural para nomear colectivos de mulleres é susceptible de ser interpretado como unha metáfora que as identifica en base á fertilidade. O nome *Farelo*, pola súa banda, alude indirectamente ao oficio tradicional dos muíneiros/as, un traballo con fonda presenza na cultura popular e nas coplas.

O caso de *Berberechas*, na categoría D, merece unha atención especial, xa que, ademais de facer referencia a un molusco típico das zonas costeiras, adquire un dobre sentido na linguaxe coloquial galega, onde tamén se usa para referirse á vulva, ligando así o nome ao corpo feminino e, por extensión, ás mulleres.

A elección de nomes baseados en animais é unha característica exclusiva das categorías máis novas. Estes termos non só evocan a fauna autóctona, senón que tamén lles atribúen algunhas das súas características aos grupos de pandeireteiras. Xeralmente, representan animais de pequenas dimensións como paxaros (*Ruliña, Mouchiñas, Bilurico*), insectos (*Os Escarabellos, Os Escornabois, As Libeliñas, Vagalume, Xoaniñas*) ou crustáceos (*Caramuxos, Caramuxas*).

Os substantivos que designan a flora e os fenómenos atmosféricos tamén subliñan a forte vinculación de Galicia co seu contorno natural. Nomes de árbores (*Alim, Sobreira, Abeleira*) ou plantas e flores (*Belcho, Rubideira, Ustulata, Estralotes, Chuchamel, Névedas, Trobisqueira*) funcionan en ocasións como metáforas das propias pandeireteiras, tal e como se fai evidente no uso do diminutivo *-iña* en *Mimosiñas* para a categoría A. O mesmo ocorre con nomes como *Raioliñas*, que aluden ao tempo atmosférico. Tamén se documentan termos que nomean tipos de terreo, como *Xabredo, Seara e Arnela*.

Existe unha clara conexión entre as pandeireteiras e un modo de vida tradicional que xa non existe, pero que está na base das melodías e cancións que interpretan. Isto explícase pola presenza de nomes que evocan realidades do pasado, como construcións (*Abellariza, Soleiros, Alboio*) ou partes da vivenda labrega (*Parrumeira, Caravilla, Tarandeiras, Limagoia, Borralleiras*). Os xogos tradicionais tamén teñen o seu lugar en nomes como *Tarabela, Axóuxere, Buxaina e Lilaila*. Aínda existen uns poucos nomes que reflicten unha conexión cunha evocación histórica máis lendaria e mitolóxica, baseada no celtismo. Pode verse en *Artabria, Feitizo, O Trisquel, Meigallo e Samaín*. Quizais nesta liña rodeada de misticismo poidamos aínda encadrar eses outros nomes que se relacionan directamente co lume, tales como *Faisca, Faiscas* ou *Gharabullos*.

Os nomes relacionados con instrumentos musicais, nomeadamente a pandeireta, responden a unha motivación, tanto metafórica coma metonímica,

centrada no instrumento principal que empregan as pandeireteiras. Así, as ferreñas (pequenas chapas metálicas) non só referencian unha parte do instrumento, senón que tamén se utilizan para designar colectivamente os grupos de pandeireteiras, establecendo unha relación directa entre as tocadoras e o seu instrumento. Nomes como *Riscadela* e *Rapadela* aluden a técnicas específicas de execución e outros, como *Trespés* e *Trébede*, fan referencia a obxectos do cotián que tamén se empregan para acompañar as melodías vocais. Moitos outros nomes aluden ao canto (*Rechouchíos*, *Cantarola*, *Pingas de Son*, *Ecos da Terra*) ou a tipos de cancións segundo a súa finalidade (*Arrolo*) e importancia (*Cantaruxa*). Tamén se fai referencia ás festas tradicionais, popularmente coñecidas como foliadas, que reciben outros nomes (*Rolda*, *Trullada*, *Seroada*, *Fieira*), e ao ambiente festivo que redonda na aparición de celebracións buliciosas e alegres (*Algarabía*, *Vervalloada*, *Rebuldaina*, *Tantarulada*, *Lilaina*, *Algarada*, *Garrulada*, *Xoldreira*, *Pándega*, *Guixarada*). Neste ambiente son característicos os aturuxos, eses berros agudos que animan a festa e que tamén reciben outros nomes (*Aghruíño*, *Grixido*, *Aghrú*). Cabería aínda citar a relación co canto medieval, con termos como *Xograr*, e unha breve alusión á técnica vocal, con termos como *Torgo* (volume da voz nun momento dado) ou *Bafarada* (golpe ou exhalación que pode relacionarse co volume e a enerxía do canto).

A elección de substantivos afectivos para designar os grupos destaca os valores positivos que representan a estas mulleres (*Regalía*, *Aloumiños*). O seu carácter representativo é evidente na creación de neoloxismos a partir de substantivos comúns. Por exemplo, de *deligras* (sinónimo de cóxegas) xorde *As Deligreiras*, creando un hipotético significado como ‘mulleres que fan cóxegas’. Da mesma maneira, de *garatuxas* (mostras de cariño), temos *Garatuxiñas*, coa incorporación a maiores do sufixo diminutivo *-iñas*, resaltando a infancia desas nenas, inscritas na categoría A.

Os substantivos caracterizadores contribúen ao retrato das pandeireteiras como persoas inquietas (*Diabliños*, *Fedellos*, *Bulideiro*, *Xarandeiro*, *Fervellasverzas*, *Azougue*) que actúan con astucia (*Triquiñolas*), que teñen pouca idade (*Pequerrechos*, *Meniñas*, *Lisquiñas*, *Zapicada*) e que son caóticas (*Baralocas*). Alén diso, incorpóranse novos significados, en ocasións positivos e, noutras, negativos. Así, lóuvase o físico e a esvelteza (*Lanzalía*) ou a seguridade (*Fiúza*), e destácase a liñaxe como elemento caracterizador delas (*Xarameas*). Non obstante,

á par, encontramos exemplos como *Argallo*, *Pingaregho* e *Quellamandrúa*, que destacan accións sen importancia ou mal feitas, asociadas á folgazanería.

3.5. Fraseoloxía

Encontráronse seis nomes relacionados coa fraseoloxía ou con expresións populares: *Os Chucha do Bagazo* (categoría C); *Recoiro*, *Velas Vir*, *Madialeva*, *Leña Verde* e *O Boi de seu Lambe* (categoría D). Non temos rexistros deste tipo para os grupos da categoría infantil e todos son de creación recente, pois aparecen entre as décadas de 2003-2012 (un nome) e 2013-2023 (cinco nomes).

Os nomes ligados á fraseoloxía teñen a peculiaridade de condensar, en poucas palabras, sabedoría popular, humor ou actitudes. Por exemplo, *Madialeva* é unha expresión que se emprega para indicar que algo non nos sorprende, mentres que *Os Chucha do Bagazo* alude a persoas que aproveitan os restos de froitos, como a uva ou a oliva, despois de espremerlles o zume, en sentido figurado referíndose a persoas que aproveitan o pouco que queda.

Por outro lado, *Recoiro* é unha exclamación moi común na lingua galega que se utiliza para expresar sorpresa, admiración, dor ou enfado, mentres que *Velas Vir* alude a estar sen facer nada, agardando os acontecementos pasivamente.

Finalmente, *O Boi de seu Lambe* e *Leña Verde* son exemplos de refráns tradicionais galegos. O primeiro, refírese ao confort e á paz que se atopa no fogar propio, mentres que *Leña Verde* fai alusión á mocidade, usando a metáfora de que “a leña verde todo é fume” para indicar que a xuventude pode ser inxenua ou pouco responsábel.

3.6. Antropónimos e zoónimos

Rexistráronse un total de seis grupos de pandeireteiras que utilizan denominacións baseadas en nomes de persoas ou animais: *Roquiños*, *Lina e Lola*, *As Xaviñanas*, *Luis e Bieito*, *Os Fillos de Pepa a Loba* (categoría B-C) e *Os Agherridos Fillos de Pita* (categoría D). Non temos rexistros deste tipo para os grupos da categoría infantil e todos son de creación recente, pois aparecen entre as décadas de 2003-2012 (un nome) e 2013-2023 (cinco nomes).

Segundo informa a A. C. Abaladeiras de Muxía, o nome *Roquiños* ten a súa orixe nun corvo chamado Roque, moi famoso nos anos 90 en Muxía. Este corvo convivía coa xente e mesmo se dicía que falaba. De certo xeito, converteuse nunha personaxe histórica da vila, sendo hoxe a mascota oficial da biblioteca do colexio.

Existen dous nomes que fan referencia a personaxes históricas galegas caracterizadas pola súa rebeldía. Así, *Os Fillos de Pepa a Loba* establece un vínculo directo entre as pandeireteiras e Pepa a Loba, a bandoleira galega do século XIX, famosa por liderar unha banda que lles roubaba ás clases altas para repartir entre as máis pobres. Do mesmo xeito, *Os Agherridos Fillos de Pita* alude a María Pita, a heroína galega que destacou na defensa da Coruña durante o asalto da Armada Inglesa no século XVI.

Unicamente documentamos un grupo en toda a traxectoria do Concurso de Música Tradicional Xacarandaina no que se inclúe o nome propio dos seus integrantes: *Luis e Bieito*. Tampouco é habitual empregar os nomes desas outras pandeireteiras que se destacaron como informantes de música tradicional. Rexistramos unicamente dous exemplos: *As Xaviñanas* e *Lina e Lola*.

As Xaviñanas, Lela, Maruja e Juana Lema Santos, eran tres irmás de Corcubión ás que o norteamericano Alan Lomax, considerado o etnomusicólogo máis relevante do século XX, gravou mentres cantaban alá polo ano 1950, cando estaba a recoller música por toda Europa. Á par, tal e como nos informa a A. C. Peis d'Hos do Morrazo, o grupo *Lina e Lola* pretende representar o elevado número de mulleres tocadoras con eses nomes que foron documentadas na comarca de Bergantiños. Consideran importante fuxir de denominacións estereotipadas e decidíronse pola unión deses dous antropónimos aludindo tamén a que, inicialmente, o grupo estaba composto por dúas rapazas ás que lles parecía evocadora a aliteración. A estes dous exemplos, cabería sumar *As Lagharteiras*, que levan o mesmo nome que a súa asociación de referencia e que por ese motivo se inclúen no apartado 3.1. Mencionámolas agora porque teñen orixe no nome da pandeireteira María da Ermida (Pazos de Borbén), alcumada como *A Lagharteira*.

3.7. Coplas

Finalmente, rexistráronse cinco nomes que fan clara referencia ás letras das coplas tradicionais que cantan as pandeireteiras. Este é o caso de *Bailadores do Torreiro*, da A. C. Donaire; *Velái vai*, da A. C. Oza dos Castros (categoría A); e *Mozos da Ronda*, *Velái Vén* e *Velái Vai*, da A. C. Donaire (categoría C). Se atendemos á evolución ao longo do tempo, podemos observar a seguinte distribución: 1993-2002 (un nome), década 2003-2012 (tres nomes) e, finalmente, entre 2013 e 2023 (un nome)

Por unha banda, as referencias a *Mozos da Ronda* poden verse en coplas como “En el medio del lugar / hay una piedra redonda / donde se lavan los mozos / cuando vienen de la ronda”, e *Bailadores do Torreiro* pode verse en exemplos como “Garabullos, garabullos / garabullos todos xuntos / bailadores do torreiro / xa non sabedes máis puntos”. Por outra banda, pode aparecer a expresión “Velái vén” para referirse ao namorado en coplas como “Velái vén o touro bravo / velái vén polo terreiro / o aire levoulle a capa / e o vendaval o sombreiro”, e tamén é moi frecuente o uso de “Velái vai” en exemplos como “Escribíache unha carta / se ma ti souberas ler / pro dá-la a ler a outro / velái vai o teu querer”.

Así e todo, a alusión ás coplas podería ser máis ampla se temos en conta outros termos que foron analizados en apartados anteriores, mais que adoitan aparecer con frecuencia na música vocal tradicional. É o caso das mulleres labregas, que en ocasións son alcumadas “moreniñas” (§ 3.3) porque traballan ao sol e pertencen á clase baixa. Un exemplo disto sería: “Chamáchesme moreniña / branquiña, vaite lavar / os amores que eu deixei / ándalos a aproveitar”. Tamén son frecuentes alusións ás “marmuradoras” (§ 3.3), persoas que falan mal doutras: “Marmura, marmuradora / marmura de min e d’outro / xa tés un canto no inferno / para descansar un pouco”, ou ás mulleres que cantan, como a “cantaruxeira” (§ 3.3): “Cantaruxa, cantaruxa / filla da cantaruxeira / heiche cantar un cantar / anque a túa nai non queira”.

Tamén temos referencias ás “chiculateiras” (§ 3.3), cunha clara evocación metafórica: “Alá vai a despedida / alá vai a derradeira / acabouse o chiculture / rompeu a chicultureira”. E multitude de coplas fan referencia ao instrumento ou a partes del, como as “ferreñas” (§ 3.4): “O pandeiro toca ben / as ferreñas danlle o son / e as rapazas que o tocan / elas de Cerceda son”. Ou ás propias festas e labores nos que se entoaba música tradicional, como as “espadelas” (§ 3.4): “Esta

noite hai unha fía / tamén hai unha espadela / bótam’o caldo, mi madre / qu’esta noite quero ir a ela”. Hai alusións a prendas de vestir, como a “faltriqueira” (§ 3.4): “A cinta de namorar / a cinta namoradeira / a cinta de namorar / tráiocha na faltriqueira”. As plantas tamén teñen o seu lugar, como a “trubisqueira” (§ 3.4), unha herba velenosa: “Chamáchesme trubisqueira / herba que o gando non come / máis vale ser trubisqueira / que muller de ruín home”.

4. CONCLUSIÓNS

Este traballo supuxo un percorrido a través de trinta edicións do Concurso de Música Tradicional Xacarangana, co obxectivo de analizar as motivacións que se atopan detrás dos nomes das pandeireteiras que participaron no certame, cruzando variábeis como a idade e o ano en que se aparecen por primeira vez. Os resultados permitiron clasificar os nomes en diversas categorías, baseadas na utilización das asociacións de referencia, topónimos e xentilicios, adxectivos caracterizadores, substantivos do léxico común, expresións, antropónimos ou zoónimos, así como referencias directas ás coplas que cantan.

Documentamos unha ampla maioría de grupos que utilizan a denominación da asociación que os inscribe no certame. A este respecto, non se observaron tendencias significativas na súa incidencia co paso do tempo nin variacións notorias segundo a idade das participantes. Tamén vimos como moitas pandeireteiras empregan topónimos, que inclúen referencias a lugares, parroquias, montes ou leiras que pertencen ao concello da asociación de referencia, así como xentilicios.

Aínda se rexistraron adxectivos referidos á composición interna dos grupos, sendo estes máis frecuentes na categoría infantil pero revelando roles socialmente atribuídos ao xénero feminino, con independencia da idade. Ademais, documentamos un número considerábel de grupos que empregan denominacións baseadas en substantivos do léxico común galego, que abranguen diversas áreas temáticas, desde a fauna e a flora ata os oficios tradicionais, a paisaxe, a música ou os fenómenos meteorolóxicos. A distribución destes nomes pertencentes ao léxico común é equilibrada entre as categorías de idade, sendo máis frecuentes durante as dúas primeiras décadas do certame. A análise destes substantivos permitiunos ver como os nomes das pandeireteiras son portadores de

significados múltiples, que os conectan coas tradicións, os oficios, a natureza e as crenzas populares sobre Galicia.

Existen unha minoría de grupos que utilizan denominacións baseadas na fraseoloxía, en antropónimos e zoónimos, incluíndo nomes de mulleres que pasaron á historia pola súa rebeldía, así como aqueles que visibilizan a informantes da música tradicional. Finalmente, só existen cinco exemplos que fan referencia ás coplas cantadas de forma evidente, aínda que, unha mirada crítica, pode rastrexar alusións a estas en todas as categorizacións anteriores.

É importante destacar, en termos xerais, que se empregan exclusivamente nomes en lingua galega (non en castelán) e que, en ocasións, se aposta polas variedades dialectais; xa sexa a través de léxico patrimonial ou recursos fonéticos como a gheada (*Gharabullos, Aghruíño, Pingaregho*). Estas palabras buscan soar galegas, até o punto de seren moi crípticas e requirir a súa decodificación mediante ferramentas como dicionarios, o que pode escurecer o significado orixinal para darlle preponderancia a outros valores implícitos, é dicir, á autenticidade que vai asociada a tempos pasados. Isto demostra que os nomes non son simples signos lingüísticos, senón tamén construcións sociais, a miúdo fortemente ideoloxizadas, que forman parte de relacións textuais e discursivas complexas. Tales relacións poden constituír series connotativas-semánticas e metafórico-metónímicas, sendo primordiais na (re)construción da realidade social. A súa escolla sempre implica, por tanto, un posicionamento explícito ou implícito a respecto deses atributos e valores (Boullón 2021).

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Busto Miramontes, Beatriz (2021a). *Pandereteiras de Mens*. Santiago de Compostela: ACentralFolque.
- Busto Miramontes, Beatriz (2021b). *Un país a la gallega. Galiza no NO-DO franquista*. Santiago de Compostela: Através Editora.
- Boullón Agrelo, Ana (2021). *Todos os nomes: identidade, pobo, país*. A Coruña: Real Academia Galega. <https://doi.org/10.32766/rag.385>
- Campo, Carme e Caramés, Chus (2021). Andar cos tempos: Unha análise viencial dos estereotipos sexistas na transmisión do baile tradicional galego. *Adra: Revista dos socios e socias do Museo do Pobo Galego*. 16, 67-84.

- Campo, Carme e Caramés, Chus (2023). Andar cos tempos. Un convite a revisar a transmisión do baile tradicional galego con perspectiva de xénero. *Revista Galega de Educación*. 86, 14-18.
- Dijk, Teun van (1993). *Elite Discourse and Racism*. Newbury Park: SAGE Publications.
- Fairclough, Norman (2013). *Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language*. Londres / Nova York: Routledge.
- Feixóo, Xulia (2017). *Maruxa das Cortellas. Tocadora do pandeiro*. Santiago de Compostela: ACentralFolque.
- Feixóo, Xulia (2021). *Concha do Canizo. Este pandeiro que toco*. Santiago de Compostela: ACentralFolque.
- Feixóo, Xulia e Ignacio, Guillaume (2017). *Mulleres de Gargamala! Cantares de tradición oral*. Santiago de Compostela: ACentralFolque.
- Lisón Tolosana, Carmelo (1983). *Antropología cultural de Galicia*. Madrid: Akal.
- López Fernández, Carme (2021). A recompilación de música e baile de tradición oral en Galicia: as recollidas. *Digilec*. 8, 36-52. <https://doi.org/10.17979/digilec.2021.8.0.8658>
- López Fernández, Carme (2022). *Compilación, análise e uso didáctico do repertorio vocal acompañado de percusión de man como parte do patrimonio inmaterial galego. Estudo dun caso representativo*. Tese de doutoramento. Universidade da Coruña. Disponible en <http://hdl.handle.net/2183/32430>
- Peón, Mercedes *et al.* (2025). *Somos pandeireteiras*. Vigo: Xerais. [No prelo].
- Romaní, Rodrigo, dir. (2006). *Libro branco do ensino na música tradicional en Galicia*. Vigo: Fundación SonDeSeu.
- Wodak, Ruth (2001). What CDA Is about – a Summary of Its History, Important Concepts and Its Developments. En: Ruth Wodak e Michael Meyer, eds. *Methods of Critical Discourse Analysis*. Londres: Sage, 1-13.